

KOVÁCS LÁSZLÓ:

Az örökhagyó végintézkedési jogának kialakulása a rabszolgatársadalomban, különös tekintettel a római jog fejlődésére.

Szeged, 1951.

Diss. A 143

797/1950-51. akta melléklete.

Diss. A 143

AZ ÖRÖKHAGYÓ VÉGINTÉZKEDÉSI JOGÁNAK KI-
ALAKULÁSA A RABSZOLGATÁRSADALOMBAN
különös tekintettel a római jog fejlődésére.

Irta:

Kovács László
jogszigorló

Diss. A 143

Tartalom:

- 1.§.A fejlődés általános jellemzése.
- 2.§ Ösközösség/A nemzetségi tulajdon kora/
- 3.§ Családi tulajdon - családi öröklés.
- 4.§ A családfő családon belüli rendelkezése.
- 5.§ Végintézkedési szabadság.
- 6.§ Korlátozott végintézkedési jog.

Forrásmunkák jegyzéke:

Peretyerszkij-Novicszkij:Római magánjog.

Marton Géza:A római magánjog elemeinek tankönyve

Pólay Elemér:Öröklési jog/Római jogi jegyzet

V.fejezete/

Zlinszky Imre:A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés.

Hadzsics Camill:A mohamedánok házassági,családi és örökösödési joga.

Kállai Béla:A családi és örökösödési jog történeti fejlődése Keleten

Gans,Eduard:Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung I.kötet.

Mayr,Aurel:Indisches Erbrecht

Vering:Das römische Erbrecht in historischer und dogmatischer Entwicklung.

Engels,Friedrich:A család,a magántulajdon és az állam eredete.

1.§ A fejlődés általános jellemzése

Dolgozatom célja az öröklési jog kialakulásának és kezdeti stádiumainak a hűbéri társadalmi forma megjelenéséig történő ismertetése, az örökhagyó végintézkedésére való különös tekintettel. Ki kívánom emelni, hogy szemlélődési körünkben csak a rabszolgatartók osztálya áll, mivel, a rabszolgák jogképességét egyetlen ókori birodalom sem ismerte el és így ők az öröklés jogi kapcsolatában sem mint örökhagyók, sem pedig mint örökösök nem állhattak. A rabszolgák helye - mint minden más, az örökhagyó tulajdonában álló dolognak - a hagyatékban volt.

Feladatomat a dialektikus módszer segítségével kívánom megoldani, azaz az intézményeket egymással, valamint koruk gazdasági és társadalmi viszonyaival összefüggésben, és kialakulásukban, történeti fejlődésükben szemlélni. Tanulmányom tehát a fejlődés egyes mozzanatait kívánja meg-

ragadni és rekonstruálni.

Az öröklés~~ék~~ kérdését a tulajdonjog kérdé-
sével kell összevetni. A magántulajdon -és ezzel
együtt a tulajdonjog- kialakulása előtt nem be-
szélhetünk öröklésről. A végintézkedés szabadsága
viszont nem más, mint a tulajdonjog teljessé válá-
sa, azaz a tulajdonos rendelkező jogositványának
halála utáni továbbhatása.

A fejlődés mozzanatait tehát a tulajdonjog fejlő-
désének szakaszai is egyuttal. Ezek szerint

a./ Az állam kialakulása előtti nemzetségi tár-
sadalomban a termelőeszközök tulajdonosa a társa-
dalom, az egyén csupán használó, halála a termelő-
eszköz tulajdoni viszonyában semminemű változást
nem idéz elő.

b./ A nemzetségi tulajdon családi tulajdonokra
bomlik. A családfő-bár rendelkező hatalma van-
csak a család nevében rendelkezik. Halála után
nem akarata, hanem társadalom által megállapított
szigorú örökösödési rend határozza meg az örököst,

aki, -kezdetben- a családi vagyon egészét és ezzel együtt a családfői tiszteletet is átveszi. A családi kötelék bomlása folytán az öröklésre jogosultak köre kiszélesedik - a vagyon egésze helyett annak csupán egy részét kapja az örökös, ki-vagyont és ezzel együtt családfői jogosultságot nyerve- a családból kiválik és új családot alapít.

c./A fejlődés harmadik fázisában a család már -mint láttuk- korántsem oly egységes és a családi vagyon sem oly egész, mint a mészárszéki társadalom felbomlásakor. Az egyén, aki kiválhat a közösségből, a családból, előtérbe lép, tágabb érvényesülési kört kap. A termelőeszköz hovatovább, nem a család, hanem az egyes tulajdonában lesz. A halál esetére szóló rendelkezés első jelei megmutatkoznak - az öröklésre jogosultak körén belül az örökhagyó kijelölhet kedvezményben részesülőt - vagy rokonok nem léte esetén szabadon rendelkezhet.

d./ Az egyén diadala a közösségen, a magántulaj-

don győzeleme a közösségi tulajdon fölött -ez a végrendekezés szabadsága. Fejlődése a hagyomány-
 egy fiktív ügyleten
 rendelésen és/az élők közötti tulajdonátruházás
 aktusának fiduciárius ügylet segítségével halál
 esetére szóló alkalmazásán/kényszerül történik. Az
 egyén nincs már tekintettel a családi kötelekre,
 elhatározásában csak a gazdasági hasznosság, gaz-
 dasági ügyleteinek halála utáni rekompenzációja
 vezetik. A szigorú öröklési rend a házagpotló
 szerepére szorul: csak végrendelet hiányában érve-
 nyesül.

d./ A család azonban még nincs teljesen le-
 gyűzve. A rabszolga-nagyüzemek árutermelő gazda-
 ságának virágkorában ugyan -amikor az állandó, gyors
 pénzforgalom ~~semmitől~~ megkötöttséget nem enged-
 csak kerülő úton tud érvényesülni a családi érdek,
 de a rabszolgatársadalom bomlásának idején, amikor
 a nagyüzemek elsorvadnak és feléled a családias
 jellegű földgazdaság/colonátus: a hűbériség ~~esirája~~/
 a családi vagyonegység érdeke gátat szab az egyes

szabadságának - kimondja a végrendelet ellenére történő öröklést.

A fejlődés itt vázolt vonala, természetesen csak sematikus és minden társadalomra nem áll. Egyesek, az eltérő gazdasági, földrajzi és éghajlati viszonyok, strict jellegű vallási szabályok és azok dogmatikus betartása és egyéb okok hatásaként, a folyamat valamelyik fázisában elakadtak, megrekedtek. Ilyen társadalmak jogi struktúrája segítségével állapítottuk meg a fenti folyamatot/. Más társadalmak fejlődése a termelőerők fejletlensége miatt nem juthatott el az ókori árutermelés individualisztikus rendjébe, hanem fejlődését egyenesen a feudális társadalmi rend felé véve, kikapcsolta a földtulajdon akár élők közötti, akár halál esetére szóló elidegenítését. Ismét mások a végrendelkezés körét eleve megszorították, korlátok közé foglalták. A legfejlettebb rabszolgatársadalom, a római azonban a fentebb vázolt utvonalon haladt. Ez a részletes tárgyalás során következő ~~szakaszból~~ nyilvánvalóvá lesz.

2. § Az ősközösség. A nemzetségi tulajdon kora.

A nemzetségi társadalom berendezkedése lehetlenné tette az egyén, vagy akár a kisebb közösség, a mai értelemben vett/monogám/család részére az érvényesülést. A nőközösség ősrendje, majd az ezt követő polyandria, melynek közösségi típusa a matřriarchalis család, a közösségi tulajdont ismerte csupán. A kényszereszközökkel nem rendelkező vezető/törzsfő/ hatásköre sem volt öröklítés, utódnevezési, -méltóságátörökítő joga nem volt, a nemzetségi szervezet kialakult normái határozták meg, hogy ki legyen a törzsfőnök. Az egyes tag, vagy akár a törzsfőnök halála után vagyoni változás nem történt. Az egyén által használt eszközöket a közösség más tagja kapta használatba - a törzsfőnökének a közösségi vagyont kezelő és azzal rendelkező hatalma pedig átszállott az új főnökre, ki hatalmát az ősi és a nép által elfogadott társadalmi szabály alapján szerezte meg.

Az öröklést nem honosította meg a patriarchátus,

a polygynia fellépése sem, mely a "női nem világ-történelmi vereségét"/Engels/jelentette. A termelőeszközök olymértvű fejlődése, mely a férfiak munkáját helyezte előtérbe, ~~magvetette~~ ugyan a családi tulajdon csiráit és tulajdoni formát adott a házasságnak és ezen keresztül a családnak is, - a bomladozó nemzetségi kötelék azonban még nem engedte kiszakadni magából a család^{De}ot. A családfők mind több és jobb termelőeszközt állítva elő, mind inkább képesekké váltak az önálló termelésre, mind több és több földet, állatot, majd rab-szolgát sajátítottak ki családjuk - és ezen belül, ^{magán} - burkolva saját gazdaságuk részére. E széthuzó családokkal tehetetlenül szállt szembe a korhadó nemzetiségi, nagycsaládi szervezet, hiába szegezte szembe a minden tulajdont közössé tevő normáját a család által összegyűjtött és -mivel a többenél nagyobb, különb volt- féltékenyen védett és őrzött családi tulajdonnal. A család győzött, teljessé, tehát örökletessé vált a család tulajdona, melyet -mivel már védeni kellett!- védett a megjelenő

állam és a megjelenő jog. A jog első~~nét~~ szabályozási körébe vette a tulajdoni viszonyokat, és ezek között, nem utólsósorban, a tulajdonosváltozás, így az öröklés viszonyait is. Természetesen a kialakuló államhatalom gyöngé volt ahhoz, hogy a tulajdoni viszonyokat - így az öröklési ^{rendet} ~~jogok~~ is- egyszerre, teljes egészükben uralma alá vegye, jogilag szabályozza - és csak az idők folyamán, a vérségen alapuló közösségek teljes politikai hatalmának megtörése után beálló megerősödésével jutott el az uralkodó osztály akaratának teljesen megfelelő, teljes vagyonjogi rendszer kialakításához.

III A családi tulajdon és családi öröklés

A családi tulajdon egységének és oszthatatlanságának gondolata a közösségi gondolat továbbhatását jelentette. Ennek legtisztább megnyilvánulását az ősi germán jogban szemlélhetjük. A germánoknál az öröklés csakugy, mint földbirtok használata, a családfő akaratától függetlenül jelentkezik. A család-

rendelkezésének útjában áll a család törzsvagyonhoz való joga. Az örökhagyó halálával egy emberre /a család egy más tagjáé/ lesz a birtok kezelési joga, azé kinek joga nem tőle ered, hanem már életében is ~~megvolt~~ létezett, lappangva fennállott. A germán örökösre nem száll át az örökhagyó személyisége, nincs univerzális successió, hiányzik az átháramlott felelősség is.

A keleti jogrendszerek a teljes magántulajdon felé vezető ut egy további szakaszát is elérték. A kinai jog ^{Kinába} bár a családi kapcsolat szinte a leg-erősebb és a családi gondolat legintenzívebben itt jelentkezik, már nem tartja fenn a családi tulajdon egységességét. A család differenciálódhat. A családfő ki ugyan vásárolt feleségeinek és gyermekeinek korlátlan ura a vagyon átszállására nézve semmiféle befolyást nem gyakorolhat. -A törvényhozó dicséretes dolognak tartja, ha a család továbbra is együttmarad, egy fő alatt és nem aprózza szét a hagyatékot, psztatlan egészként

örizve azt. Ez esetben az örökhagyó családfő személyisége is átszáll /a germán jogtól különböző, annak nemzetségi szervezetet másoló szabályával szemben, új sajátos családi jellegű szabály! /az örökösre ki ezt hivatott fenntartani a család kebelében a közösség fenntarthatóságáig. - De, ha a család nem képes, vagy nem akar egységben maradni, bár a legidősebb fiu öröklí az atya címeit és méltóságát /személyiségét/, a hagyatékot egyenlő mértékben fel kell osztani a fiugyermekek, ille-^{közö}tőleg ezek lemenői /képviselői rendszer alapján/, vagy ezek nem léte esetén a felmenőkre negyedizig, illetőleg ezek leszármazóira száll.

A zsidó jog általános képe, bár részletszabályaiban több eltérést mutat, hasonló. A családi vagyon nem képez oszthatatlan egységet és az elsőrendű törvényes örökösök, a férfi leszármazók között kerül felosztásra. Az elsőszülött primátusára emlékeztet, hogy két örökrészt kap. ~~Szikta~~ Meglepő, hogy fiugyermekek ~~nem~~ hiányában a nők örökölnek.

A család nemzetségi eredetére mutat az a rendelkezés mely lemenők hiányában a rokonok teljes körét jelöli meg öröklésre jogosultként./"Ha nincs fiu,adjátok az örökrészt a leányoknak,ha nincs leány,adjátok a fivéreknek"Mózes II/Ebből a rendelkezésből az interpretáló talmudisták rendszert fejlesztettek ki,mely szerint lemenők nem létében az atya,fivérei,ezek gyermekei,ezek hiányában az atyai nagyatya lemeinőivel s.i.t. következnek.A zsidó jog a képviseleti rendszert alkalmazza.Sajátos rendelkezést tartalmaz az öröklési jog a rabszolgákra,melynek alighanem a zsidó nemzet erősítését célzó népesedéspolitikai oka van. A rabszolga ugyanis,fiuörökösök nem léte esetén, a rabszolganő pedig ura halálának bekövetkeztekor visszanyeri szabadságát.Az eredeti mózesi jog örökösödik a vagyon és a vagyonátszállás családi jellegén olyképen,hogy a végrendekezést törvényileg tiltja.A család ~~fennmarad~~ és vagyona fennmaradását szolgálja a rabszolgatársadalomban ál-

talános többnejűség mellett a levirátus házasság is. Eszerint, ha egy zsidó férfi utódok nélkül hal meg, feleségét fivérének, vagy legközelebbi férfirokonának kell házastársul vennie; hogy az elhunytnek fia születne és neve fennmaradjon Izraelben"/Mózes V/azaz, a családi vagyon fennmaradjon.

A sacrális elemekkel erősen átítatott ind jog az ősök szellemének bemutatott áldozatot teszi az örökség megszerzésének konstitutív elemévé. Ismeri a nők örökségét is, de csupán azért, mert az áldozatot bemutatni köteles férfiak általuk jönnek a világra. Harmadsorban örökölnék a felmenők hatodiziglen/~~xxix~~ Ugyancsak a nemzetségi szervezet elmosódó körvonalait láthatjuk itt is/. A vagyon családi jellege és a családfő rendelkező hatalmának hiánya jelentkezik abban a rendelkezésben is, hogy az eladott ingatlanon rajta maradnak a felmenők örökléshez való jogai. Az atya életében is feloszthatja a vagyont fiai között/a vagyon differenciálódása tehát még életében bekövetkezhet

ilyenkor csak két részt tarthat meg. Az elsőszülött fiu részére itt is kedvezményt találunk: a felosztás előtti vagyon huszadrészével bővül ösztályrésze. Ez a rendelkezés is arra mutat, hogy a többi jogrendszerhez hasonlóan a hindu örökösödési jog első szakaszában is, az elsőszülött fiu volt az atya általános utóda: az új családfeje. A család fennmaradását több szabály biztosította. Manu törvénye meghagyja: "Az, akinek a természet fiut nem adott, fogadjon örökbe idegent, hogy a halotti szertartások meg ne szűnjenek"/Manu IX.10. E rendelkezés azonban csak a végső esetre szólt. Az atyának kötelessége volt fia nem léteben utódra gondoskodni, mégpedig vagy úgy, hogy valamelyik férfirokonát bizta meg, hogy neki nejével gyermekeket nemzzen, vagy akképen, hogy férjhez ment lányának adott felhatalmazást, hogy részére fiut szüljön ki az atyának esetleges későbbi fiaival mindenképen örökjogi vonatkozásban is-egyenlőnek tekintett. Általános elv volt, hogy a család egyes

tagjai mindent a családnak szereztek, kizárólagos magántulajdonuk tehát semminemű termelőeszközön fenn nem állhatott. A család közös cél: a közös vagyonszerzés érdekében fejtette ki tevékenységét. Amely családtag oly iparüzletet folytatott, melynek terményei más családhoz tartozó iparos munkadarabjaival lettek kicserélve, ingyenes ellátást kapott családjától és a kapott ipari termékek a család tulajdonába mentek át. Ez az ősi, nemzeti eredetű rendszer is a családi tulajdon kezdeti egységét és erősségét bizonyítja, megmagyarázva az egyén végintézkedési képessége hiányának okát.

Az attikai görög jog alapelveiben az fentiekhez hasonló. Kezdetben végintézkedés nincs /Spartában, Corinthusban és Thebében később sincs/. Plató foglalkozva a kérdéssel, a törvényekről szóló művében /XI/ a következőket írja arról, amikor egy ember halálos ágyán így szól: "Ó istenek, nem kegyetlenség-e hogy javaim fölött nem rendelkezhetem tetszésem szerint, ennek többet, amannak kevesebbet hagyva,

ama vonzalom arányában, amelyet irántam tanusítottak?" De a törvényhozó ekként válaszol: "Vaájon téged illet-e meg a jog ily dolgokról intézkedni ki csak ideiglenes lakója vagy a földnek s nem-sokára örökre el fogod hagyni. Te sem magadnak, sem javaidnak nem vagy ura; személyed éppugy, mint vagyondod családodé, azaz őseidé és utódaidé". A sajátos gondolatfüzésből kicsendül a lényeg: a vagyon a családé. - A törvényes öröklés rendjén a férfiaké itt is az elsőség. Lány nem örökölhet, az örökös lányt a legközelebbi oldalági rokonnak kötelessége - állami és vallás szankciók terhe alatt - házastársul venni. Ha a leány az atya életében fiút szül ez lesz örökössé, ~~ellenkező esetben~~ ha az atya életében ~~nem~~ születik gyermeke, férje lesz az örökös. Több örökös lány esetében a férjek osztóznak az örökségen. Ha a családfőnek nincsenek gyermekei, oldalági rokonai, illetőleg ezek leszármazottai nyerik el a családi vagyont. A képviseleti rendszer a fejenkinti örökösödéssel keveredve fordul elő

A családi vagyonegység fenntartásának és átörökit-
hetőségének ügyét az örökbefogadáson kívül az örö-
kös lány /epiklerosz/ kényszerű, vérfertőző házas-
sági kötelezettsége szolgálja. Az athéni osztály-
társadalom féltékenyen örködött a családba befo-
gadottak /a jövőendő családfők/ zárt körén s így
csak saját szűk körükön belüli?athéni polgárnak
athéni nővel kötött házasságából származó gyerme-
ke volt örökbefogadható.

A római társadalomnak a XII. táblás törvényt
megelőző szabályai ismeretlenek. Megállapítható
azonban, hogy a római állam kezdeti szakaszában
is, csakugy mint a többi rabszolgatartó-államban,
erős családokra támaszkodik. A család feje a Pater
familias a családba tartozó személyek és a vagyom
korlátlan ura -mélyebben szemlélve azonban csak
kezelője a család nevében. Az agnát család fogalmi
elem^ae szervezett jelleg^e, a családfő mindenkre
kiterjedő hatalma. Ez a személyes hatalom/család-
fői személyiség!/ az egész familiával és annak

vagyonával együtt szállt az örökösre. Ha több öröklésre jogosult van, ezek együttesen nyerik el a jogokat és a collatio bekövetkezte után sem szűnik meg a familia, melynek egységét bizonyítja az ősök tisztelete, házi istenként őrzése is. Az örökösök elsősorban a familia tagjai, az örökhagyó suus-ai/heredes sui/ voltak, ezeken túlmenően pedig az eredeti agnát család tagjai /kiknek egysége ilyen vonatkozásban is megmaradt/-agnates-; harmadik fokozatként pedig a gentiles: a nemzetség tagjai -emlékeztetőül a nép első vérségi közösségére.

Amint a többi rabszolgatársadalomnál is láttuk, az állam intézményesen biztosította az alig kialakult első magántulajdoni forma -a családi magánvagyon minden áron történő fenntartását. Róma a családbafogadás intézményével oldotta meg a kérdést. A családbafogadás a comitia calatan -a comitia curiata sacrális és családi ^{vonatkozásu} ülésein zajlott le a patricius társadalom és a papság jelenlété-

ben és ellenőrzése alatt. Eredetileg tehát nem végrendelet történt itt, hanem az a római polgár, kinek családjában a vagyonkezelésre és fejlesztésre megfelelő, tehát paterfamiliasnak alkalmas családtag nem volt, az általa kiválasztott és osztálya által alkalmasnak talált polgárt jövődő utódaként családjába fogadta és familiájának /nem a pecuniának=vagyonnak/halála utáni urává tette. A testamentum in comitiis calatis minden valószínűség szerint csak ilyen végső esetben fordulhatott elő, mert az oly erős szervezetű agnát család, ahol a családfőn kívül önjogu nem létezhetett /az emancipált nem maradhatott a családi kötelékben/ nem tűrhetett el semmi olyan aktust, mely a féltve őrzött családi magántulajdombont megsemmisíti.

A végrendeletnek az a másik formája, mely valószínűleg szintén e korból ered: a testamentum in procinctu a rendkívüli, háborús állapotok által teremtetett szükségmegoldás lehetett és nem általános szokás.

4. § A családfő családon belüli rendelkezése.

A fejlődés fentebb tárgyalt fokán a társadalmak fejletlen termelőeszközökkel rendelkező némelyike megállt, megakadt. A termelőeszközök magasabbfoku fejlettsége és növekvő száma azonban általánosságban lehetővé tette, hogy a magántulajdoni rend megszilárdulása és az uralkodó osztályok megerősödése mellett a forgalmat akadályozó merev és fejlődésképtelen családi tulajdoni rendből kibontakozzék az egyéni magántulajdoni rendszere. Az idevezető első nyomokat már Kínában is megtaláljuk, ahol azonban a reakciós családi rend az egyéni kísérleteket végülis elnyomta. A Ta-Csing-Len-Li törvény -nyilván a rabszolgotartók egy részének kívánságára- kimondta a végrendelkezési szabadságot azzal a kikötéssel/ /azonban hogy "Aki örököseit vagy utódait törvényellenesen állapítja meg, nyolcvan bambuszütéssel büntetessék". E furcsa szabadság folytán a végren-

delkező legfeljebb a törvény iránti tiszteletből készít végrendeletet. Bár végrendelkezési szabadságról nem beszélhetünk, mégis meg kell állnunk e szabálynál, mert ez, ha mást nem is, de azt lehetővé teszi, hogy a törvényes öröklés rendjén megállapított nagyedizi rokonságon túl, - de csak a rokonok körén belül! - a családfő állapíthassa meg utódát. Természetesen ez a legritkábban előforduló eset, de jelentős, mert áttörte a családfő utódválasztását kizáró elvet.

A fejlődés során a zsidó jog is eljutott a végrendekezést kizáró elv áttöréséhez. A talmudisták magyarázatukban különbséget tettek az egészséges és a beteg ember végrendelete között. A beteg emberrel szemben általánosságban tapasztalható enyhébb, mondhatni gyöngédebb bánásmód és az a megfontolás tára, hogy a beteg embert nem gazdasági célok, hanem ápolásának honorálása vezetik, kialakította azt a nézetet, hogy az egészségessel szemben a betegnek jogában áll a rokonság ugyanazon

fokán álló személyek közül, az elsőszülötti jog sérelme nélkül valamelyiket a többiek rovására előnyben részesíteni -akkor, ha betegségében meg is halt.-Fenti rendelkezés a törvényhozók esetleges okoskodásától függetlenül, nagyon alkalmas arra, hogy a családfő a családi vagyon jelentős részét a legrátermettebb, a vagyont legjobban gyarapítani képes örökösnek juttassa. Tekintve, hogy az emberek halála általában betegségből kifolyólag következik be, a jog ily átalakulása szinte szétzuzza a megváltoztathatatlan törvényes öröklési rendet.

Az ind jogban a családi vagyon bomlása az ősi és szerzett vagyon közötti különbség kialakulásával következett be. Eleinte csak az iparüzés által szerzett vagyon $\frac{2}{3}$ -a, később az ősi vagyonból elidegenített, de a családtag által visszaszerzett ingatlan $\frac{1}{4}$ -e is a szerző egyéni tulajdonává, szerzett vagyonává lett. Végülis kimondta a törvény, hogy a szerzett vagyon nem a családot, hanem

a szerző egyént illeti. A szerzett vagyon elkülönülése lehetővé tette, hogy a családfő, ha nem is halál esetére szóló jogügylettel, de az Indiában amugy is szokásos, elők atya által, életében történő vagyonszétosztás alkalmával, szerzett vagyonát örökösei között tetszésének, illetőleg számításának megfelelő arányban ossza fel.

A görög jog Solon óta ismeri a végrendeleti öröklést. A görög végrendelet azonban nem jelenti azt, hogy az örökhagyó bárkire ruházhatja át vagyonát, hanem csak a családon, a törvényes örökösök körén belül rendelkezhetett vagyonával. Idegen személy örökössé tétele csak a családbafogadás, családtaggá tevés útján mehetett végbe - szokás szerint csak akkor, ha a családon belül már nem volt öröklésre alkalmas egyén. Az osztályállam azonban örködött azon, hogy támaszát a családi vagyont, e korban még meg ne semmisítsék, ezért, bár megengedte, hogy idegen személy belépve a családba ott örökössé válják, de hogy ez

a családi vagyonban más idegent is részesítsen, azt megakadályozta. Az örökbefogadottaknak Athén joga nem adta meg a végintézkedési képességet az örökbefogadás folytán reárahámlott vagyon tekintetében, hanem az halála után a családra szállt vissza a törvényes örökösödés rendjén. Természetesen a befogadott szerzett, illetőleg előző családjától magával hozott vagyona tekintetében szabadon rendelkezhetett. Örökbefogadni és így módon a családi vagyon örökösévé tenni nem mindenkit lehetett, csak az uralkodó osztály tagját: az athéni polgárt. Mivel pedig örökbefogadni csak akkor lehetett valakit, ha az örökbefogadónak törvényes gyermekei nem voltak -következik, hogy Athénben csak nagyon szűk körben jutott a családfő a családi vagyon fölötti rendelkezéshez és így annak öröklési rendtől független átörökítéséhez, nem így szerzett vagyona tekintetében.

Rómában a paterfamilias érvényesülési útját a testamentum in comitiis calatis intézményén ke-

resztül látta. Az örökbefogadási aktust akkor is alkalmazni kezdte, mikor családtagjairól volt szó és ezek közül jelölte meg örökösét az évenként kétszer összeülő comitia calata előtt, majd a néphez fordulva így szólt: Ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites, ~~testamentum~~ ~~mihi~~ ~~pro~~ prohibitote. Egyes tudósok szerint éppen azért kellett a törvényes öröklési rendtől eltérő, de a jogosultak körében örököszt rendelő végrendeletnek az uralkodó osztály, a patriciusok egésze előtt végbemenni, hogy a nép döntése, hozzájárulása szentesítse azt a törvényellenes örökösnevezést. Valószínű, hogy a népgyűlés nem minden esetben fogadta el a végintézkedést és elutasította, ha eltért a szokásoktól, az öröklésre jogosultak körén kívül akart örököszt tenni, vagy bármilyen módon veszélyeztette a rabszolgatartó osztály egészének érdekét.

Az ősi római végrendelet másik formája, mint már említettük a testamentum in procinctu volt.

Ennek jelentősége ugyancsak megnövekedett a folytonos rabszolgháborúk korában, mikor is a római állam lassan megkezdte világuralmát eredményező, terjeszkedő politikáját. Rómában a harc és a katonakötelezettség állandósul, a férfiak zömét a hadseregben találjuk. A katonai végrendelet sem lépheti át az általános korlátokat, nem terjedhet ~~kk~~ a familián túl, de mégis, mind gyakoribbá lesz, hogy az örökhagyó szabja meg kit kíván családjába fejeződik és vagyona /már inkább az övé, mint a családé! / urának, utódai közül. A táborban történő végrendelet szintén nem nélkülözi a nép jóváhagyását: a katonáskodó patriciusok között és az örökhagyásuk mellett lesz hatályossá. - Hibája viszont a végrendelet e fajának, hogy a polgárok egy szűkebb csoportjára vonatkozik, csak a katonák fejezhetik ki végakarataikat, a betegek és az öregek, kik szintén közel állnak a halálhoz, elvannak a végrendelet ezen, egyszerűbb formájától zárva.

5.§ A végintézkedési szabadság.

A szabad végintézkedés előfeltétele a magántulajdoni rend megerősödése és, az egyes családoktól függő helyzetének megszűnése volt. Az emberek beletörődtek az osztálytársadalom létébe, az állam teljesen kiépült és biztosította az uralkodó osztályt a magántulajdoni rend megdönthetetlenségéről. Nem volt már szükség a családok összefogó erejére és biztos támaszára, sőt ellenkezőleg a kezdődő árutermelés önálló egyéneket, mozgatható vagyontömeget kívánt meg, a forgalmat gyorsította, az egyéneket a családon kívüli körben is gazdasági kapcsolatokba sodorta. Róma és más fejlettebb rabszolga tartó államok gazdasági fellendülése alátámasztotta az egyén kibontakozását a családból, a kollektív megkötöttségek feloldását, -ezek között a végrendelkezés szabadságát is.

Az előző fejezetben ismertetett fejlődési foktól az akaratnyilvánítás teljes szabadságáig

néhány lépes vezetett csupán. Ezek elsője a szabad hagyományrendelés biztosítása volt. Ezt a lépcsőt az ókori társadalmak közül több elérte, de néhány meg is rekedt itt.

~~Azsidájog~~ A görög jog például, mint az Demosthenes több szonoklatából is kitűnik, megengedte, hogy a családfő, bár törvényes gyermekekkel bírt, hagyományokat rendeljen. Viszont - és ez mutatja, hogy a görög jog nem akart ezen az úton tovább haladni - hagyomány tárgya csak pénz vagy ingó dolog lehetett, ingatlan - a kor legjelentősebb termelőeszköze - nem. - A mohamedán jogban feltehetőleg szintén a hagyományon keresztül vezetett a végintézkedés felé az út.

A hagyomány, természetéből kifolyólag, jelentős vagyontárgyakra, termelőeszközökre nem vonatkozhatott. Engedélyezése korántsem jelentette a családi vagyontársaság erőtlenségét, nem adott szabadkezet a családfőnek a jelentős vagyontárgyak sorát illetően. Egyszerűen az örökhagyó viszonzta

azokat az apróbb szivességeket, melyeket neki idegenek tettek. Ez a jelentéktelen ügylet valószínűleg Rómában is hozzájárult a végintézkedési szabadság kifejlődéséhez, hiszen hagyományt az előzőekben már ismertetett végrendeleti formák keretén belül is lehetett tenni.

A hagyományrendelésen alig jutott tul a muzulmán jogfejlődés. - A mohamedán joggal a fentiekben nem találkoztunk és nem is találkozhattunk, mert a mohamedán kultúrkör a fejlődés későbbi fokán a saját keletkezett és korábban kétségkívül haladójellegű eszméket terjesztő Izlám hatásaként jött létre. - Mohamed törvényhozása kora állapotaihoz igazodott - ez pedig már nem állott a családi tulajdonelv síkján. Mohamed ^{elsősorban} ~~egyenesen~~ hatósági beavatkozásnak nyit utat az örökösödési viszonyokba, előírva hatósági kötelességként a temetésről való gondoskodást, az adósságok kifizetését, a hagyományok kifizetését és az ezek után fennmaradó örökségnek az örökösök között történő szétosztását. -

A törvényes öröklés a Korán néhány,össze nem függő rendelkezésén alapszik,melyekből kiindulva az arab jogtudomány kiépítette azt a bonyolult és nehezen kiismerhető rendszert,melyben csak az uralkodó osztály jogtudósa képes eligazodni és melynek ismertetése nem lehet feladatunk. /Jellemző,hogya mohamedán jogászok szerint a jogrendszer felét teszi ki az öröklési jog/.Az örökösök körére vonatkozó elveket röviden a következőkben lehet összefoglalni:

a./ Az öröklésből kívannak zárva: mindenekelőtt természetesen;a rabszolgák,továbbá a gyilkosok, a hitetlenek és azon,igazhivők,kik hitetlen államban laknak/utóbbi csak a szunniták álláspontja/. Hitetlen személy után,^{az örökösök között}ha csak egy hívő ~~örökös~~ is van mindent ez örököl.

b./A törvényes örökösök két osztályra oszthatók: 1."Aszhabí ferraiz"azaz az örökhagyó azon rokonai kiknek a hagyatékából a Korán által meghatá-

rozott hányadrészekhez /farz/ van joguk.- 2. az általános örökösök, vagyis oly személyek, kik ha egyedül vannak az öröklésre jogosítottak körén belül, az egész hagyatékot öröklik, vagy ha bizonyos hányadrészre jogosult aszhabi feraiz örökösök léteznek, ezek farz-ának levonása után a fennmaradó hagyatéki maradványra megnyílik az öröklésük.

c./ A farz a hagyaték fele, negyede, nyolcada, kétharmada, egyharmada és egyhatoda lehet.

d./ A rokonsági fokban közelebb állók kizárják az örökségből a hátrább állókat. A rokonsági fok öröklési vonatkozásban azonban nem az izektől függ, hanem a Korán tételeitől és így előfordulhat, hogy a szülő a gyermekkel konkurrál, mert meg van írva hogy "nem tudjátok, vajjon szüleitektől, vagy gyermekeitektől származik nagyobb előny rátok"/Alkorán, Sumna IV.6/

e./ A rabszolgatársadalmak ~~közölköz~~ ^{csaknem} között egyedi a muzulmán jog, mely elismeri a kölcsönös

házastársi öröklést. Oka ennek talán az, hogy mivel az asszonyok a családi közösséghez csak nagyon lazán kapcsolódnak /a férj bármikor elbocsájthatja őket/ egyéb gazdasági kedvezmény mellett ez is reábirja őket a család, illetőleg a családfő céljainak hű kiszolgálására. /Rómában a házastársi öröklés nem a kölcsönösség és egyenlőség alapján állott/.

A fenti elvek alkották tehát a mohamedán jog törvényes öröklési rendszerét. Kétségtelen, hogy az elsődleges öröklési rend ez. De Mohamed megengedi és szabályozza ~~ix~~ a végrendeletet is, mondván: "Ó hívők, ha valaki közületek közeledni érzi halálát és végrendelet akar tenni, következőleg ~~járjatok~~ el: vegyetek két ~~bessületes~~ tanút rokonságban, vagy ha a halál utközben lepne meg más két tanút /oly hívőket kik nincsenek veletek rokonságban/" s. i. t /Korán V. 105 v/

A Korán arról nem tesz említést, hogy mennyi az a vagyon, mely fölött a muzulmán szabadon ren-

delkezhettek, de az imámi magyarázat maghatározza ezt, az összvagyon egyharmad részében. Megjelent ^{itt} tehát a szabad végrendelet, bárkire hagyhatja vagyonát az örökhagyó, de csak egy részben, egy kisebb részben. Kompromisszumos megoldás ez az egyéni rendelkezés és a családi megkötöttség között, a család tulsulyával. - Mint másutt ~~már láttuk~~, így itt is törvényes örökösök nem létében a mutaleh /végrendeleti örökös/ válhat az egész hagyaték urává.

A végintézkedés másik korlátja, hogy az örökhagyó egyik gyermekét sem zárhatja ki az örökségből végrendeleti uton - az ilyen záradék megsemmisíti a végrendeletet.

A hagyaték végrendeletileg átörökhithető részét, ~~pontos~~ amennyiben nincs megjelölve annak nagysága a végrendeletben, vagy a vagyon $\frac{1}{3}$ -a-ként van feltüntetve a hagyaték megnyillásának időpontjában levő vagyon $\frac{1}{3}$ -a ill. $\frac{1}{30}$ -a /abban az esetben ha a nagyság nincs meghatározva/ ~~vessző~~ alkotja.

Ellentétben a mai felfogással az új végrendelet a régít teljes egészében hatályon kívül helyezte.

A mohamedán jog még egy megkerülő szabály segítségével biztosította az örökhagyó rendelkezését. Szabály ugyanis, hogy a beteg ember tartozáselismerést, illetőleg tartozás elengedést tehet joghatályosan. Ez a rendelkezés szolgálhatott alapul a családfőnek, ha a megengedett vagyonharmadon felül kívánt idegeneket vagyonában részesíteni, mivel a hagyatékból az adósságokat az örökösök közötti szétosztás előtt kellett kiegyenlíteni.

- - -

A végrendeleti szabadság felé vezető út másik szakaszát az élők közötti ügyletek felhasználása jeleníti. Ez a forma kétségek nélkül nagyobb lehetőségeket nyit meg mint a hagyomány, vagy akár mint a mohamedán jog leszűkített, szabad rendelkezés alá eső vagyonrésze fölötti, rendelkezése.

A zsidó jog -a többi között szintén eljutott e szakaszig. Megállapítja, hogy, bár nem szabad végrendeletileg megrövidíteni az örökösöket, de sza-

bad mindenkinek vagyonát életében elajándékozni, ha tehát ily módon önmagát fossza meg vagyonától, örököseinek sem lehet panaszra semmiféle joga, mivel, senkinek sem hagyva semmit, senkinek sem adott előnyt az örökösökkel szemben /A formális okoskodás szép példája!/. Igaz, hogy ennek az intézkedésnek reakciójaként bevezették a jubileumi év intézményét is, mely azt jelentette, hogy minden 50 évben a család megbizott tagja az időközben elidegenített javakat visszaválthatta, azok szerzési címére tekintet nélkül. Látszólag tehát a családi elv maradt fölülr, mélyebben vizsgálva azonban kitűnik, hogy e szabály nem sok valóságot takar, mivel a családfő céltudatos tevékenysége folytán anyagilag megsemmisített család egy emberöltő leforgása alatt nehezen képes gazdaságilag annyira megerősödni, hogy visszaválthassa az elidegenített jószágokat.

Rómában a mancipáció jelentette azt az elők közötti ügyleti formát, melynek segítségével a

páterfamilias akaratát -kerülő uton- szabadon érvényesíthette. Mit tett itt az örökhagyó? Bizalmas emberének szinleg eladja vagyonát fiktív vételárért /1 sestertiusért/, azzal a kikötéssel, vagy utasítással /nuncupatio/, hogy az általa meghatározott ^{azt} személyeknek adja ki halála esetén, ~~vagyonát~~. A vagyon tehát a familiae emptorra száll át és ő az, aki vagyont átruházza a tulajdonképeni örökösöknek. Eljutottunk tehát oda, hogy az egyén ki tud bujni a családot védő közösségi jogszabály alól és saját akarata /favor testamenti/ szerint rendelkezik. Igen de a mancipatio meghatározott formában, per aes et librum, megy végbe, a libripens és a classisokat képviselő 5 tanu jelenlétében! Nem rendelkezhet tehát szabadon az örökhagyó a törvény ellenére, hiába került el a comitia calata-t! -Elvileg ^{így van,} ~~valóban~~ a tanuk jelenléte kizárta a visszaéléseket -de ^{volna} honnan tudta, vagy tudhatta az öt tanu, hogy mi megy végbe az örökhagyó környezetében, mi a család való-^{törvényes} di érdeke és, hogy kik az örökösök? Kijátszható volt tehát a törvény, a szokás, a családi érdek.

A fejlődésnek körülbelül ezen a fokon állott a római társadalom a XII. táblás törvény alkotása idején. A törvény végrendeletre vonatkozó rendelkezését kialakította az a tény, hogy az egyéni magántulajdon már teljesen ^{megerősödött} ~~kialakult~~, - az uralkodó osztály /mert csak az végrendelezhetett- a mancipáció civiljogi ügylet!/ helyénvalónak találta, ha a gazdaság tulajdonosa maga határozza meg alkalmas utódát; továbbá, hogy a végintézkedés ~~tényleg~~ teljesen kialakult, ügyleti formát is talált - csak a jogi szankcionálást nem nyerte még el. Ezt a hiányt a törvény pótolta azzal a rendelkezésével mely jogi téren /a valóságban nem, hiszen a fennálló viszonyokat szabályozta csak!/ teljes változást jelentett: a végrendeleti öröklés lett az általános és elsődleges és a törvényes öröklés csupán si intestat~~ur~~ moritur következett be. - Látszólag még mindig ellentállt a favor testamenti elvének a civiljog azon szabálya, mely szerint az örök~~h~~agyó-

nak suus-airól, a végrendeletben meg kellett emlékeznie. Ennek kialakulásához az vezetett hogy az örökhagyókat hizelgők, szélhámosok, kalandorok hada környékezte meg a XII. táblás törvényt követő időszakban, akik hizelgésükkel, gyöngéd figyelmességükkel, apró gazdasági szolgálataikkal, sőt, nem ritkán, évjáradékkal is -mint az Martiális egyik munkájából kitünik- igyekeztek az örökhagyó^{kat} arra rávenni, hogy családtagjaikkal szemben őket tegyék meg örökös~~éiké~~^{éiké}, mint gazdaság^{uk} legmegfelelőbb folytatóit. Tekintve, hogy Rómában ekkor már szinte kötelességszámba ment a végrendeletkezés -olyannyira hogy átokszámba ment valakinek azt jósolni, hogy végrendelet nélkül fog meghalni- sok ilyen kalandor garázdálkodása már nemcsak a családra, hanem az egész uralkodó osztályra veszélyt jelentett. Ezért a praetori gyakorlat kialakította azt az álláspontot, hogy a végrendeletben vagy örökösként említendő meg a suus, vagy, megindokolva, kitagadtassék.

Érdekes, hogy a rendelkezés indoklásaként a családi vagyonközösség immár elavult elmélete szerepel. Azt mondja ugyanis a praetor, hogy miután a paterfamiliast vagyona nem egyedül illeti meg, hanem suus-aival együtt /vagyis azokkal, akik halálakor családfői hatalma alatt állottak, vagy állottak volna, ha az örökhagyó tovább élt volna/ közösen illeti meg őket, melynek csak kezelése van, a családfőre bízva, s így halála után suusai is csak ezt a kezelő hatalmat folytatják, ezért ahhoz, hogy az uralom folytatásából kizárassanak nyomós okoknak kell fennforogni és ezek a kitagadási okok a végrendeletben megállapítandók, leszögezendők. Ha az örökhagyó kitagadás nélkül mellőzi fiát, a végrendelet semmis, ha azonban a mellőzés/præteritio/ egyéb suust érintett, ez nem vonta maga után a végrendelet érvénytelenségét, hanem a mellőzött suusok törvényes örökrészüket/portio virilis/ kapták meg ha a végrendeleti örökös szintén suus volt, a hagyaték

felét, ha az örökös idegen /extraneus/ volt.

A kitagadásnak meghatározott civiljogi formulája volt csak e szavakkal "exheres esto" vagy "exheredem esse iubeo" történhetett meg. Mint láttuk joghatásaiban élesen elkülönült a filiusfamiliás kitagadása az egyéb suusok hagyatéki kirekesztésétől, ugyanigy formailag is különböztek egymástól. Míg a fiugyermekeket csak külön kiemelve, névszerint vagy pontos körülírással /nominatim/ lehetett kitagadni, addig a többi suust elegendő volt általánosságban /inter ceteros/ exheredálni.

Igy alakult ki tehát a családi vagyonközösség elvi alapján a favor testamenti-t korlátozva az u.n. alaki mellőzhetetlenség. Ez kezdetben el is érte hatását, mivel az indokolatlan kitagadások számát lényegesen csökkentette, de a családi vagyon korlátlan hatalmáért harcoló család-fők hatásos és negligáló ellenszerét is csakhamar megtalálták, mégpedig az ügyleti forma

fejlesztésében.

A mancipátio a XII. táblás törvény végrendeletet elismerő és annak szabadságát biztosító rendelkezése/ Uti legassit super pecunia tutelave sua ~~ita~~ rei ita ius esto/ folyamányaként elveszítette jelentőségét. Semmi szükség sem volt a familiae emptor szereplésére, hiszen a jog már nem állt ellent sőt a családfő akarata let joggá /ita ius esto/. A római konzervativizmus azonban nem vetette el a formát -csak lassan átalakította. A szertartás lényegét a nuncupatio képezte, melyet a végrendelező hét tanu / az 5 mancipációs tanu, a mérlegtartó és a familiae emptor/ jelenlétében mond el. Ténylegesen van tehát lehetőség arra, hogy a praetori rendelkezés az alaki mellőzhetetlenséget illetően ellenőriztessék, mivel, ha az ügylet tanui nincsennek is tisztában az örökhagyó családi viszonyaival és familiájának ügyeivel, azt hallják, hogy az örökhagyó megemlékezett-e suus-airól

és ha nem tette ezt, meg kell tagadniuk a tanuskodást -és a végrendelet egyszerűen nem jön létre. Sőt, tovább menve, ha a kitagadást indokolatlanul, vagy nem megfelelő okkal végzi el az örökhagyó ugyancsak előállhat ez a helyzet./Ez utóbbi eset már kevésbé valószínű, mivel egy-egy hatalmas patriciussal szemben nem volt tanácsos ügyleti tanuinak indokait kutatni, vagy azokat bírálni -de előfordulhatott/Hogy alakult tehát az ügyleti forma? Ugy, hogy a tanuknak ne legyen meg a lehetőségük a végrendelet tartalmának megismerésére, tanulmányozására, vagyis megjelent az írásbeli végrendelet.

A szertartás tehát -Gajus leírása szerint- a következőképen folyt le: a familiae emptor végrehajtotta a színleges mancipatiót és elmondva a kialakult formulát átnyújtotta a sesstertiust. Ezután az örökhagyó következett ki a nuncupatiót már az iratra vonatkoztatva és a végrendeletet tartalmazó bevont fatáblákat csupán felmutat-

va szólott: Haec ita, ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor itaque vos Quirites testimonium mihi prohibetote. A nuncupatio után a tabulákat rögtön lezárták a familiae emptor, a tanúk és a mérlegtartó pedig aláírásukkal és pecsétjükkel hitelesítették.

A haladás azonban nem akadt meg ezen a ponton sem. Tekintve, hogy most már a nuncupation volt a hangsúly a mancipációs ceremónia vált fölösleges megkötöttséggé, mely végeredményben azt jelentette, hogy a familiae emptor - bármennyire is ügyleti statisztává lett - az örökhagyó halála után, ha csak átmenetileg is, de a vagyon urává lett, az örökös helyzetében /heredis loco/ jutott. Az uralkodó osztálynak az a liberális felfogásu, semmiféle megkötöttséget nem tűrő része, mely kiharcolta magának a családdal szemben a végrendeleti szabadságot nem nyugodott bele abba, hogy vagyona sorsa, ha csak átmenetileg is, nincs az akarata szerint alkalmas örökös

kezében. A praetor tehát, ki bár /mint ezt a követ-
kező fejezetből látni fogjuk/ inkább az uralkodó
osztály ~~h~~ családi vagyonért küzdő konzervatívabb
része mellett foglalt állást, ez esetben tovább
fejlesztette a szabad végrendekezést az u.n.
prétori végrendelettel. Látna ugyanis, hogy a vég-
rendekezésnél a mancipáció egyszerű formasággá,
főlőslegesen megkötöttséggé vált, és mivel a szó-
beli végrendelet egyre ritkábban fordult elő-
edictumában kijelentette, hogy annak javára dönt
a hagyaték birtokának kérdésében, ki a hét pecsét-
tel és aláírással ellátott végrendeletet felmut-
tatja, arra való tekintet nélkül, hogy történt-e
mancipáció a valóságban vagy sem. Mi állott e
~~mögött~~rendelekezés mögött? A paterfamilias
nem akarta, hogy akarátát idegenek megtudják /és
a testamentum per aes et librum erre némi lehe-
tőséget mégis adott/ talán azt sem kívánta, hogy
egyáltalán tudjanak arról hogy végrendeletet
készített és, hogy azt mikor tette, nem utolsó

sorban pedig nem akarta azt, hogy vagyónának birtokába örököse előtt, ha csak pillanatnyilag is, valaki belépjen. Ezért az örökhagyó kész végrendeletét bizalmasaival lepecsételtette és aláírat-
ta, anélkül, hogy bármiféle szertartást elvégzett volna.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a praetor -mint általában- a jus civile szabályát nem szüntette meg, csak az élet követelményeinek megfelelőbb új utat vágott. Ha tehát az milyen prétori végrendeletéről az ellenfél bebizonyította, hogy az mancipáció nélkül készült, az érvénytelenné vált. A mancipáció hiányának hereditatis petitio-ban történő bebizonyításáig azonban a végrendeletet felmutató a scundum tabulas alapján bonorum possessiót élvezett. /Később a császárkorban a civiljogival egyenértékűvé is vált a prétori végrendelet/.

Ezek után röviden össze kívánom foglalni a római végrendelet néhány alapvető sajátosságát

Végrendelkezőképessége /testamenti factio aktiva/ és öröklőképessége/testamenti factio passiva/ általában csak commerciumképes római polgárnak volt. Kivülestek tehát mindenekelőtt a rabszolgák /még a látini Juniani -azaz felszabadított rabszolgák sem rendelkeztek végrendelkezőképességgel/, továbbá a peregrini, a családtagok, nők és cselekvőképtelenek és az intestabiles/büntetésből jogfosztottak/. A nők öröklőképessége csak átmeneti korlátozást szenvedett, végrendelkezőképességük azonban csak nehezen fejlődött ki. Eleinte a nők úgy végrendelkezhettek csupán, hogy színlelt házassággal kikerülve az agnatióból és ekkor gyámuk auctoritásával rendelkezhettek. A praetor később, a családi vagyon felbomlásával, mikor annak ily módon való óvása is fölöslegessé vált a női végrendeletre is megadta a bonorum possessiot secundum tabulás.-Öröklőképességük a patria potestas alatt álló személyeknek is van - a paterfamilias részére.

A végrendelet egyetlen nélkülözhetetlen tartalmi eleme az örökösnevezés. Örökös csak meghatározott személy lehet, *incerta persona* /ennek tekintették sokáig a *posthumus* és a jogi személyt is/ nem. Felfüggesztő feltétel lehet a végrendeletben -de a praetori jogfejlesztés következtében a várományos -kaució ellenében- a praetortól *bonorum possessi*ót kap. Az örökhagyó több örököst is nevezhet ezek azonban a hagyatékból csupán eszmei hányadot nyernek, nem meghatározott részeket. Ugyan csak nevezhet az örökhagyó helyettest is/*substitutio*/ ha az első örökös valamilyen okból nem lehet örökös/*substitutio vulgaris*/ vagy ha az örökös gyermek serdületlen korban vagy elmebeteg /vagyis *testamenti factio activa* nélkül/ halna meg /*substitutio pupillaris et quasi-pupillaris*/.

A császárkori végrendelet új formában is jelentkezik: a közvégrendelet formájában. A közvégrendeletet az örökhagyó a hatóság előtt vagy jegyzőkönyvbe mondta

/testamentum apud acta conditum/ -ez a forma azonban akaratanak nyilvánosságra hozatalalát jelentette- vagy végrendeletét a császár örököstébe adta át/testamentum principi oblatum/.A közvégrendeleti formák kialakulása egyrészt a polgárjogot mert analfabéták hatóságba vetett nagyobb bizalma,másrészt a császári hatalom magánaktusokat hatáskörébe vonni kívánó közjogi terjeszkedésének eredménye.

vizsgálatának

A fejlődés ~~teljességének~~ kedvéért meg kell említeni a törvényes öröklés rendjén belül végbemenő változásokat is. - Az agnát és kognát közösségek közötti harc,melynek ismertetése nem lehet feladatunk, erőteljesen érvényesült az öröklési sorrendben is.A prétori jogalkotás volt az, amely a gazdasági és társadalmi változásokat közvetlenül tapasztalva,hajlékonyan követte a fejlődést annak jogi szabályozásával, s mely érzékelve a paterfamiliási hatalom lassu elszakadását a családtól megnyitotta a cognatio

utját az örökség felé. A fejlődést a császári jog zárja le, mely már teljesen a kognát családon épül fel, mintegy regisztrálva az életben valóban meglévő társadalmi viszonyokat.

A jus civile már említett öröklési rendjét tehát áttörte a praetor és a suus -agnatus-gentiles rendek helyett felállít valaz unde liberi /az örökhagyó összes gyermekei az emancipáltak és az in adoptionem dati is -kik kötelesek vagyonukat a hagyatéki tömegbe bevinni/ 2. unde legitimi /egyéb törvényes örökösök: suusok, agnati és gentiles -oly suusok, kik valamilyen oknál fogva elmulasztották egy év alatt az első psztályban kérni hagyatékaikat, hiányukban az agnati proximi/ 3. unde cognati /vérokojok a hatodik fokig 7.-ről a még a másodunokatestvér gyermekei. A fokok kizárják egymást/ végül 4. unde vir et uxori /azaz a túlélő házastárs. A császári jog a birodalom elnéptelenedése miatti aggodalmában az anyának több öröklési kedvezményt juttatott: a Senatus-

consultum Tertulliánium a 3 v.4 gyermekes anyát kiemelte a prétori harmadik osztályból és a legitimi közé előkelő helyre sorozta be. Justinianus szakítva a prétori jog foltozgatásával új, kognát rokonságon nyugvó rendet vezetett be: a./ descendentes/leменők/ b./ ascendentes/felmenők/ és germani/ teljes testvérek/ együttesen. Ha csak felmenők vannak a hagyaték a két ág /atyai és anyai/ szerint oszlik meg - az ágon belül pedig fejenként osztoznak. A testvért gyermekei képviselik. Ha testvérek /illetőleg ezek képviselői/ és felmenők egyaránt örökölnak az osztás in capita történik. c./ consangvinei ill. uterini /féltestvérek/ és ezek gyermekei apjuk képviseletében d./ az összes oldalrokonok a fokközelség szerint in capita.

Justinianus a rászoruló özvegy részére a hagyaték egynegyedét rendelé még a végrendeleti örökösrel szemben is.

A felszabadult rabszolga, a libertinus

utáni öröklés /amenyiben ilyen egyáltalán van, mivel a latinus Junianus után nincs/ annyiban alakul másként, hogy mivel a rabszolgának sem agnát sem pedig kognát rokonsága nincs, lemenő rokonai hiányában felszabadítója, patronusa örököl utánna.

VI. §. Korlátozott végintézkedési jog.

A végintézkedési szabadság kiteljesedésének tárgyalása során láttuk, hogy az egyéni teljes rendelkezési szabadság állandó nehézségekkel küzdve, a családi vagyonszövetség elv szivós ellenállása mellett tudott csak diadalmaskodni. Az egész uralkodó osztály érdeke azt kívánta meg, hogy az egyén ne részesíthessen vagyonából osztályonkívüli egyéneket és, hogy az egyén szeszélyei, nem gazdasági jellegű meggondolásai és fölös tékozlása ne maradjanak korlátok nélkül, azaz az osztály hatalmát és gazdasági erejét ne gyöngíthesse, ne áshassa alá.

Ott tehát, ahol a gazdasági élet gyorsasága, lük-
tetése, folytonos alakváltoztatása nem tette ezt
annyira szükségessé, mint Rómában, ahol a mezőgaz-
daság maradt az uralkodó gazdálkodási forma, mint
például a muzulmán jog által szabályozott vidéke-
ken, ott eleve csak szűk kört hagytak szabadon a
végreelkezőnek, melyen belül azután megkötöttsé-
gek nélkül rendelkezhetett. Rómában ezt nem lehe-
tett megtenni. Rómában az egyén gazdasági érvé-
nyesülése utat tört magának a családi szerveze-
ten keresztül is, olyannyira, hogy az az öröklésből
teljesen kiszorulva a megsemmisüléshez közel ál-
lott. Az uralkodó osztály ezt nem nézhette tétle-
nül, mivel a családi szervezet, a családi vagyon
annak történelmi veresége után is támaszai egyi-
két képezte, mely biztosította az osztály regene-
rálódását, monopoliumhelyzetét /1. császárkori
családvédő jogszabályok/. A rabszolgatartó osztály
tehát a szükséges és általánosságban kedvező
favor testamenti elvhez nem nyulva, hű kiszolgá-

lóján a praetoron keresztül kerülő uton szabta meg a végintézkedési szabadság korlátait.

Már ismertettük az alaki mellőzhetetlenség elvét és a körülményeket melyeknek hatására az a civiljogban meghonsodott. A praetor feladata ennek kiszélesítése volt. Kiterjesztette tehát a suusokon túl a liberi egész körére, továbbá a liberi egész körére megkövetelte a névszerinti kitagadást férfiak esetében /nőkre, akik, mint a családi gazdaságot vezetni nem tudók, számba aligha jöhettek, meghagyta az inter ceteros formulát/ végül a végrendelet nem gazdasági vonatkozású rendelkezéseit fenntartotta .

Az alaki mellőzhetetlenség elve azonban önmagában nem volt elegendő, fentebb /a végrendeleti forma változásának emlélete során/ kimutattuk, hogy az alaki mellőzhetetlenség mellett az örökhagyó keze egyáltalán nem volt megkötve, mivel egyrészt végrendelete is meretlen maradt

másrészt törvényes örökösait néhány/sorban indok nélkül, vagy ~~inde~~ hamis indokkal /és így a végrendelet nem vált érvényteleníthetővé/ tetszése szerint kitagadhatta. A nyilvánvaló igazságtalanságok és a nem mindig az uralkodó osztály céljainak megfelelő örökösválasztás arra késztették a praetor által irányított bírói gyakorlatot /hagyatéki perek a centumviri elé tartoztak/, hogy a mellőzhetetlenséget anyagi jogi szabályozás alá is vonják. A százszemélyes bíróság kezdte tehát azokat az ~~axillatata~~ végrendeleteket, melyekben az örökösnevezés nem felelt meg az uralkodó osztály követelményeinek és szokásainak, arra való tekintet nélkül, hogy formailag helytálló exhereditatiót tartalmaz érvénytelennek nyilvánítani, mégpedig azzal a megokolással, hogy az a végrendelkező, aki legközelebbi hozzátartozóit végrendeletében mellőzi, örökségéből kitagadja nyilvánvalóan nem épelméjű, örült, végrendelete pedig kötelességsértő /testamentum inofficiosum/

A mellőzött örökös hereditatis petitiojának pedig helyt kell adni, éppenny, mintha egyáltalán nem is lenne örökös.

A Birodalom hanyatlása, gazdasági életének, virágzó kereskedelmének lassu pusztulása ismét előtérbe helyezi a mezőgazdaságot. A föld nagyüzemi termelése a rabszolgháány következtében mindinkább alábbhagy, a colonátus bevezetése a latifundiumok tulajdonosait a földjükön lévő kis haszonbérletek számától, következésként tehát a földbirtok nagyságától függően teszi gazdaggá vagy szegénnyé. Felmerül tehát a családi vagyonközösség, helyesebben vagyonfolytonosság szükségszerűsége az uralkodó osztály tagjainak elszegényedéstől való megóvására. - Nem elég az, hogy a centumvirális bíróság akkor avatkozik be, ha az örökhagyó nem tesz említést sem örököseiről, illetőleg kitagádja azokat, - hanem szükséges közbelépése akkor is, ha az örökhagyó úgy tesz eleget a jogszabálynak, hogy vagyonának

jelentéktelen részét reá hagyományozza. Ezért lassan kialakult a százszemélyes bíróság azon gyakorlata, hogy a törvényes örökrész egynegyedénél kevesebbet az örökösre hagyni nem lehet. Így alakult ki a kötelesrész intézménye/debita/.

A kötelesrészre jogosultak körének megállapítása szintén a fejlődési folyamat során alakult ki.

A centumviri előtt hereditatis petitiót csak a ius civile szerinti örökösök indíthattak. Nem sokat jelentett volna tehát a praetori öröklés, ha annak biztosításáról nem történik gondoskodás. A nem suus liberi tehát extra ordinem panaszt emelhetett a praetornál. Később, a centumvirális bíróság megszűnésével ez a panasz lett az általános örökösvédelmi eszköz - a querela inofficiosa testamenti. A bírói gyakorlat szerint kötelesrészre jogosultak lettek 1./ az összes lemenők; 2./ a felmenők; végül 3./ a germani és consanguinei testvérek, ha turpis persona, tehát csaló

javára mellőztettek. A felsoroltak közül természetesen mindig csak azok, akik végrendelet hiányában örökösedtek volna.

A querela eredményeként a végrendelet megdőlt, s a debitára jogosult teljes intesztát részét követelhetette. Ha a kötelesrészmre jogosultak intesztát részén kívül maradt még vagyonrész az hagyatékban, az a végrendeleti örököse lett. Itt fordul tehát egyedül elő a római jogban, hogy egymás mellett érvényesül a végrendeleti és a törvényes örökség.

A debita bevezetését a favor testamenti teljeségének hívei természetesen igyekeztek egyensúlyozni. Mint azt már a primitivebb jogrendszerknél is láttuk, az örökhagyó ugy igyekezett ki játszani a törvényi megkötést/jelen esetben a kötelesrészt/ hogy élők között elajándékozta vagyona jelentős részét. Mikor azonban az uralkodó osztály érdeke a vagyon vagy legalábbis annak egy hányada utódokra való átszállását köve-

teli meg, az ilyen kijátszási kísérletet is előbb-
utóbb törvényi rendelkezés akadályozza meg. A
késői császári jogban napvilágot látott egy
olyan szabály, melyszerint, ha ajándékok, vagy
hozományadás következtében a vagyon úgy lecsök-
ken, hogy az ajándékozás előtti vagyon alapján
számított kötelesrész nem telik ki belőle a
querela inofficiosi testamenti-hez hasonló
querela inofficiosae donationis vel dotis be-
nyújtására nyílik lehetőség.

Justinianus a kötelesrészt további szabá-
lyozás alá vette. Ennek okai voltak, egyrészt,
hogy az intestát rész egynegyede a vagyon je-
léntéktelen része is lehetett, mely nem alapoz-
ta meg kellőképpen a hatalmon lévő osztály egy
új tagjának gazdasági helyzetét földgazdálkodási
viszonyok mellett, -másrészt, hogy a querela tul-
ságosan megtépázta a favor testamenti elvét, mely-
nek általános szükségszerűsége továbbra is fenn-
állott, megsemmisítve a végrendelet tartalmát.

Nem utólsósorban pedig fennforgott annak veszélye is, hogy a querelák elbirálása során az örökhagyó jogos kitagadását is inofficiosumként kezeli az örültség color insaniae-jét oly buzgón alkalmazó bíró.

Justinianus tehát egyrészt leszögezi az öröklésre jogosultak körét / felemők és lemenők tekintetében összekapcsolva az alaki és anyagi mellőzhetetlenséget, azaz a kötelesrészen kívül az arra jogosítottakat örökösként is meg kell említenie végrendeletében, bármily csekély mértékben is/ másodsorban felemelte a kötelesrész nagyságát az intesztát rész harmadára, ha az a hagyaték negyede, vagy ennél nagyobb; felére, ha a hagyaték negyedénél kisebb, harmadsorban megállapította pontosan a kitagadás elfogadható okait, továbbá a querela hatásaként nem dönt meg a végrendelet a novella szerint, -csak a panaszos intesztát része erejéig, végül querelát csak akkor engedélyezett, ha az öröklésre joga-

sult a vagyonból semmit sem kapott,ellenkező esetben csak köteles részének kiegészítését kérhette actio ad supplendam legitimam nevű keresettel.

A kötelesrész tárgyalásánál röviden meg kell még említenünk a praetori jog által kifejlesztett tipikus rabszolga-társadalombeli intézményt,mely világosan mutatja,hogy a felszabult rabszolga mennyire függő helyzetben maradt volt tulajdonosával szemben:a libertinusi kötelesrészt.Mint már megemlítettük a törvényes öröklés fejlődésének futólagos áttekintése során a libertinus után, lemenők hiányában, a patronus örökölt.Ennek alapján követelte meg a patronus is a maga kötelesrészét,akkor ha a libertinus végrendelkezni mert felesége,adoptált gyermeke vagy más nem vérszerinti rokona javára.Ez esetben a patronus a hagyaték felét magának követelte -ellentétben az általános kötelesrésszel mely az intestát rész negyede tehát a libertinusi hagyatékban a patronusnak a fél vagyonra volt kötelesrésze.Szép példája ez a rabszolgatársadalom

kettős normarendszerének.

A kötelebbrészre és általában a végrendelet ellenére történő öröklésre vonatkozó tételes szabályokból tehát világosan szemlélhetjük, hogy a rabszolgatársadalom csak addig állott a végrendelkezési szabadság álláspontján, ameddig ez gazdaságilag szükségyszerű volt, illetőleg nem fenyegette az uralkodó osztály létét. Mihelyt a gazdasági helyzet a kötött kereteket igényelte a végrendelet korlátok közé szorult. A végrendelkezési szabadság még nem semmisült meg, de erős korlátozást szenvedett, mintegy előkészítve az utat a földhöz tapadó feudális viszonyoknak, amikor a favor testamenti elv ismét elveszíti jelentőségét, sőt létjogosultságát, mert akadályozná a gazdálkodás uralkodó formájának menetét, az uralkodó osztály termelési eszköz-monopóliumát. — A végrendelet szabadságának elve megtette kötelességét, teljessé tette a római bankár, vagy kereskedő, vagy vállalkozó tulajdon feletti rendelkező-jogosítvá-

nyát, lehetővé tette számára, hogy vállalkozásának élére megfelelő utódot, rátermett és szakképzett embert állítson, -ha kellett a család körén kívülről is- de akadályozta volna a feudális család statikus életét, feloldotta volna a hűbéri társadalom exkluzivitását -ezért korlátok közé kellett szorulni, hogy elsorvadhasson.